

Ana-Marija Vukušić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
anamarija@ief.hr

„Poludit, puknit i to je to...” Pandemija koronavirusa i domovi za starije i nemoćne u Hrvatskoj

Polazeći od pretpostavke da je pandemija koronavirusa najsnažnije pogodila one društvene skupine koje su i prije njezina nastanka bile ranjive i marginalizirane te ojačala već postojeće društvene nejednakosti, u članku se fokusiram na neke od posljedica djelovanja mjera za obuzdavanje pandemije na svakodnevni život starih ljudi. U prvome dijelu rada bavim se „pozicioniranjem” starih ljudi u kontekstu mjera prevencije od zaraze koronavirusom – koje su, na tragu gledišta i preporuka Svjetske zdravstvene organizacije, donosile i pojedine države – raspravljajući o značajkama ageizma koji se iz njih može iščitati. Potom se usredotočujem na karakteristike mjera zaštite u domovima za starije i nemoćne u Hrvatskoj te, koristeći kao građu medijske priloge koji tematiziraju život ljudi u tim institucijama, ukazujem na neke od posljedica strogog režima prevencije na živote korisnika koje se, pored ostaloga, razaznaju u narušavanju njihova psihičkog i fizičkog zdravlja ali i nekih od temeljnih ljudskih prava, kao što su dostojanstvo, sloboda i jednakost.

Ključne riječi: COVID-19, mjere prevencije zaraze, stari ljudi, ageizam, domovi za starije i nemoćne, ljudska prava

“To Go Crazy, to Snap and That's It...” Coronavirus Pandemic and Nursing Homes in Croatia

Starting from the assumption that the COVID-19 pandemic has had the strongest impact on social groups that were already vulnerable and marginalized, and underlined existing social inequalities, I focus on some of the consequences of pandemic control measures on the daily lives of elderly people. In the first part of the paper, I deal with the “positioning” of elderly people in the context of COVID-19 protection measures – which, following the recommendations of the World Health Organization, were adopted by individual countries – discussing the features of ageism that can be read from them. Later I focus on the characteristics of protection measures in nursing homes in Croatia and, using as material media articles that thematize the lives of the people in these institutions, indicate some of the consequences of a strict prevention regime on the lives of these people, their mental and physical health but also some of the fundamental human rights, such as dignity, freedom, and equality.

Key words: COVID-19, infection prevention measures, old people, ageism, nursing homes, human rights

Pandemija koronavirusa snažno je utjecala na različite aspekte svakodnevnog života ljudi diljem svijeta.¹ Prema riječima Carla Caduffa (2020, 467), nikada se u povijesti čovječanstva u tako kratkom vremenskom periodu nisu dogodile tako drastične intervencije u ljudske živote u ime zdravlja. Pokušaji zauzdanja epidemije pretočeni u globalno prihvaćene mjere prevencije bolesti – nošenje maski, dezinfekcija ruku i površina, održavanje distance, prozračivanje prostorija, različite inačice zatvaranja (engl. *lockdown*) itd. – nisu se posljedično manifestirali isključivo u svom „primarnom“ području (zdravlje) nego su imali i, unaprijed vjerojatno nepredvidive, društvene, političke i ekonomske posljedice. Primjerice, brojni ljudi diljem svijeta ostali su bez prihoda i postali egzistencijalno ugroženi, dogodila su se ograničenja u području pružanja medicinske skrbi za druge bolesti, što je posebno opasno za teško oboljele, mnogi medicinski radnici na COVID odjelima su se iscrpljivali do krajnjih granica, povećao se osjećaj socijalne izoliranosti, napose onih koji su se tako osjećali i prije pandemije itd. Prevladava mišljenje da je pandemija, odnosno mjere za njezino suzbijanje najsnažnije pogodila ljude koji su i prije njezina nastanka bili siromašni, marginalizirani i ranjivi te je tako dodatno produbila ionako prisutne nejednakosti (Caduff 2020, 467–468; Buffel et al. 2020; Morrow-Howell, Galucia & Swinford 2020).

U ovome ću se članku usredotočiti na posljedice djelovanja pandemije, preciznije mjera za njezino obuzdavanje, na svakodnevni život starih ljudi, koji su, također, diskriminirani na razne načine, premda se to često ne uočava.² U prvome dijelu rada bavim se „pozicioniranjem“ starih ljudi u kontekstu mjera prevencije od te bolesti te raspravljam o značajkama ageizma koji izranja iz diskursa zaštite starih ljudi kao posebno ranjivih. Potom se, koristeći kao građu medijske priloge koji tematiziraju život ljudi u domovima za starije i nemoćne u Hrvatskoj, fokusiram na neke od posljedica koje je strogi režim preveniranja zaraze ostavio na živote korisnika tih institucija.³

Stari ljudi i pandemija koronavirusa

Kada je riječ o zaštiti zdravlja u doba pandemije valja naglasiti da stari ljudi zauzimaju jedno od središnjih mjesta u apelima koji su se s time u vezi odašiljali na različitim razinama. Primjerice, Svjetska zdravstvena organizacija je nedugo na-

¹ Prvi dio naslova članka (*Poludit, puknit i to je to*) preuzet je iz izjave korisnice jednog doma za starije i nemoćne (Goreta 2020).

² Mehanizmi diskriminacije starih ljudi su različiti te se, osim dobi, mogu bazirati na rodnoj pripadnosti, etničkom podrijetlu, stupnju obrazovanja, mjestu življenja, siromaštvu i slično (v. “Strengthening Older People’s Rights: Towards a UN Convention”).

³ Za detaljnu bi analizu iskustva življenja u domovima za starije i nemoćne u doba pandemije bilo nužno obaviti dubinsko terensko istraživanje no taj je pothvat, zbog mjera zaštite od zaraze, trenutno nemoguće provesti. Umjesto toga, u članku kao građu koristim odabrane medijske priloge – koji, prenoseći iskustva življenja u domovima za starije, predstavljaju iznimno važan doprinos (javnom) bilježenju svakodnevne u doba pandemije – čija analiza može biti prilog razumijevanju iskustva života u domovima za starije u krizno doba te potencijalno korisna za neka buduća slična istraživanja.

kon proglašenja pandemije⁴ objavila kako se potreba zaštite od širenja bolesti točnije odgovornog ponašanja odnosi na sve dobne skupine. Pritom je, istaknuvši da se više od 95% smrti uzrokovanih koronavirusom dogodilo kod osoba starijih od šezdeset godina, ipak naglasila osobitu važnost pridržavanja mjera zaštite za stare ljude te pozvala sve društvene skupine da se solidariziraju sa starima i kronično bolesnima (WHO 2020a). Pozornost te organizacije na zaštitu zdravlja starijih ljudi u doba pandemije ogleda se i u izdvojenim sadržajima mrežnih stranica koji su namijenjeni upravo starima, gdje se iznose osnovni podaci o bolesti, prenošenju, rizicima, preveniranju i liječenju, te brojni savjeti i upute kako održati opće zdravlje (WHO 2020b). Unatoč nesumnjivo najboljim namjerama da se što je moguće brže učini što je moguće više u prevenciji zaraze svih a osobito ugroženih skupina, naglašavanje dobi kao kriterija za predviđanje razvoja bolesti, a koje se iz javnozdravstvenih rasprava i dokumenata nastalih na razini brojnih država prelilo i u javni, politički i medijski ali i svakodnevni diskurs, pokazalo je svoje manjkavosti koje su se manifestirale i porastom ageizma.⁵

Pod ageizmom se obično podrazumijevaju diskriminacija i stereotipizacija ljudi na temelju njihove dobi (Nelson 2007), a koje se uvelike temelje na zanemaranju razlika između pojedinaca, odnosno na generalizirajućem viđenju starih ljudi, starenja i stare dobi, koje perpetuira stereotipe i potkopava njihovo dostojanstvo (Ayalon & Tesch-Römer 2018a; Butler 1980). Važno je uočiti razliku između tzv. dobronamjernog (engl. *benevolent*) i zlonamjernog (engl. *hostile*) ageizma (Visintin 2020). Prvi često podrazumijeva percepciju starih ljudi kao toplih ali nedovoljno sposobnih osoba što uobičajeno izaziva pretjerano zaštitničko ponašanje (npr. davanje nepotrebne pomoći). Granicu između uviđajnog, ljubaznog i ageističnog ponašanja prema starijima nije uvijek lako ustanoviti, no ključno je uočiti potkopava li takvo ponašanje autonomiju stare osobe.⁶ Neprijateljski je, pak, ageizam, znatno lakše prepoznati: manifestira se ponašanjima koja uključuju aktivno (fizičko i verbalno) i pasivno (npr. zanemarivanje) nanošenje štete starim ljudima, a temelji se na uvjerenju o nedovoljnoj važnosti njihovih života (Cary, Chasteen & Remedios 2017).

Brojne studije potvrđuju kako se ageizam javlja u različitim aspektima suvremenog života (Ayalon & Tesch-Römer 2018b), a došao je do izražaja i tijekom pandemije. Diskurs zaštite starih ljudi najčešće se očitovao kao dobronamjerni ageizam, proizlazeći iz posljedičnog djelovanja aktivnosti i ponašanja oblikovanih u

⁴ Pandemija je službeno proglašena 12. 03. 2020. (v. „WHO proglasio pandemiju zbog koronavirusa: ‘Mi smo u ovome da zajedno’“).

⁵ Engl. *ageism*. Iako se u svakodnevnom govoru u Hrvatskoj za diskriminaciju temeljenu na životnoj dobi katkad upotrebljava pojam ejdžizam, u znanstvenom i stručnom diskursu javlja se isključivo inačica ageizam (v. npr. Perišin & Kuprin 2009; Knežević & Kolarić 2016; Zovko & Vukobratović 2017), pa je kao takvu koristim u ovome članku.

⁶ Ponuditi svoje mjesto starijoj osobi u javnom prijevozu nije nužno primjer dobronamjernog ageističnog ponašanja, no inzistirati na tome da ta osoba sjedne na mjesto koje joj se nudi implicira da ona nije u stanju donijeti najbolju odluku za sebe (Cary, Chasteen & Remedios 2017, 28).

namjeri da se zaštite pretpostavljeno ugrožene skupine društva.⁷ Isticanje dobi kao polazišta u osmišljavanju mjera stvara predodžbu da su svi stari ljudi „bespomoćni“, „slabi“ i „ranjivi“. Takvo homogenizirajuće gledište ne uzima u obzir individualne razlike odnosno društvene, ekonomske i zdravstvene faktore koji potiču ranjivost i uvjetuju potrebu za pomoći (Previtali, Allen & Varlamova 2020; Meisner 2021; Søråa et al. 2020). Potvrđivanju teze o ranjivosti starih ljudi išla su u prilog i medijska izvješća o tome da od posljedica zaraze oni uistinu umiru češće nego mlađi. Njihovoj smrti vremenom se počelo pristupati kao relativno „normalnoj“ posljedici zaraze; ta se smrt u medijima često predstavljala tek brojem godina i prikazivala sumarno. Životna dob kao mjerilo vrijednosti nečijeg života u doba pandemije naročito je do izražaja došla u izvješćima iz država najsnažnije pogođenih zarazom, kada se odluka, primjerice, o tome koja će osoba biti priključena na respirator donosila s obzirom na dob pacijenta (Cesari & Proietti 2020). Starost je, slijedom toga, i medijski posredovana kao okidač za fatalan ishod bolesti, što je nesumnjivo pridonosilo i intenziviranju osjećaja ranjivosti, anksioznosti, depresivnosti i suicidalnosti kod dijela starih ljudi (Aronson 2020; Vale et al. 2020; Meng et al. 2020).⁸ No, unatoč tomu što je benevolentni ageizam kojega je iznjedrio pandemijski javni diskurs nesumnjivo uvelike utjecao na procese donošenja odluka starih ljudi o tome kako se ponašati, činjenica je ipak da su za većinu njih mjere zaštite predstavljale preporuku a ne obvezu te da su uglavnom imali značajnu dozu slobode u samostalnom procjenjivanju šteta i koristi od određenih aktivnosti u koje se upuštaju. Takav odnos prema mjerama zaštite mogla je imati većina (ne samo) starih ljudi koji žive u privatnim kućanstvima. Za razliku od toga, za ljude smještene u institucijama kao što su domovi za starije i nemoćne vrijedila su drugačija pravila.

Domovi za starije i nemoćne u Hrvatskoj u doba pandemije

Domovi za stare i nemoćne ljude su od početka pandemije prepoznati kao posebno rizična mjesta stoga što su u takvim institucijama smješteni ljudi koji dijele ključne faktore koji su na međunarodnoj razini ustanovljeni kao najprijemčiviji za fatalan ishod bolesti: starije su životne dobi, imunološki im je sustav često dodatno narušen nekom kroničnom bolešću te žive u kolektivu. Da „ulazak“ virusa u takve institucije uistinu dovodi do tragičnih posljedica, potvrđivala su i medijska izvješća koja su donosila potresne scene iz domova za starije i nemoćne diljem Europe, razotkrivajući, usput, i probleme u sustavu socijalne skrbi koji su u kriznoj situaciji pandemije eskalirali: primjerice, štićenici nekih domova ostavljeni su da umru u svojim krevetima nakon što je osoblje, zbog straha od zaraze, jednostavno pobjeglo sa svojih radnih mjesta i nije se vratilo (Frlan Gašparović 2020; Luzar 2020).

⁷ Zabilježeni su, dakako i brojni primjeri zlonamjernog ageizma (Søråa et al. 2020; Meisner 2021).

⁸ Važno je, međutim, naglasiti da negativne posljedice pandemije nisu nešto što obilježava živote svih starih ljudi. To je umnogome uvjetovano njihovim ukupnim životnim okolnostima i subjektivnim iskustvima; istraživanja pokazuju da neki stari ljudi i u doba pandemije žive „punim plućima“ (Lamb et al. 2020).

Kao odgovor na takvu situaciju, Svjetska zdravstvena organizacija osmislila je zaseban skup smjernica (higijena, postupanja kod zaraze, posjeti, održavanje psihofizičkog zdravlja, posjeti štićenicima, kontakti na daljinu i sl.) za njegu ljudi smještenih u takvim ustanovama u kontekstu pandemije (WHO 2020c), a na tragu toga dokumenta pojedine su države propisivale manje ili više stroge mjere zaštite u domovima za starije i nemoćne. To je, naravno, učinila i Hrvatska, u kojoj je zabrana posjeta korisnicima domova, zajedno s ostalim mjerama prevencije zaraze, uvedena 27. 03. 2020, te je, s kraćim prekidima do kojih je dovodila nešto bolje epidemiološka situacija, aktualna sve do danas.

U domaćem javnom diskursu domovi za starije i nemoćne su do početka travnja 2020. spominjani gotovo isključivo u kontekstu isticanja napora koji se čine kako bi se zaštitili korisnici tih institucija. No, tada se scenarij kakav je bio poznat iz medijskih izvješća o zarazi u domovima za starije u drugim dijelovima svijeta dogodio i u Hrvatskoj, u Splitu. Snimke i fotografije evakuacije svih štićenika doma smještenih na katu na kojemu se dogodio „proboj“ – a riječ je, inače, o teže pokretnim štićenicima i onima s demencijom – preplavile su medije i izazvale duboko suosjećanje javnosti (Turčin 2020; Filipović 2020a; Budimir 2020). Na dojam spomenutog događaja utjecao je i podatak da su obitelji tih ljudi, čini se, o situaciji u kojoj su se našli njihovi bližnji saznale također iz medija (Jureško 2020). Iskustvo jedne gospođe čiji je suprug u to vrijeme bio korisnik splitskog doma najbolje ocrtava utjecaj te vijesti na članove obitelji:

„Trnci su mi prošli nogama i presjeklo me u želucu. Strašan je to trenutak. Želiš otići tamo, a ne smiješ. Želiš nazvati supruga, a ne možeš. Gledala sam na internetu te scene odvođenja starih ljudi na bolničkim krevetima. Sve skupa je izgledalo jako mučno. Preko privatnih poznanstava doznala sam iz doma da je moj suprug dobro, da nema temperaturu i da neće biti evakuiran. Nitko me nije službeno kontaktirao i obavijestio o tome što se događa“ (Filipović 2020b).

Ista je gospođa, ogorčena zbog činjenice da joj je već neko vrijeme uskraćena mogućnost da posjeti supruga, iznijela i vlastito viđenje mjera prevencije u domu uputivši pritom i na njihovu djelomičnu paradoksalnost:

„Prije desetak dana u domu su odlučili zabraniti posjete kako bi spriječili širenje virusa, međutim oni su svoja vrata zatvorili samo izvana ali ne i iznutra [...] Tu su još i medicinske sestre, liječnici te tehničko osoblje poput domara, kuhara i spremačica koje svakodnevno obilazi i drugu podružnicu istoimenog doma koji je smješten na splitskoj Zenti u blizini bolnice Firule“ (Filipović 2020b).

Osim što propituje „ispravnost“ slijeđenja mjera u domu, njezin je iskaz važan i stoga što otvara pitanje načina na koji se štićenici tog, ali i svih drugih domova, nose ne samo sa eventualnim strahom od bolesti već i životom obilježenim izolacijom od obitelji i prijatelja, te vanjskog svijeta općenito. To je, između ostalog, značajno i u svjetlu činjenice da oni članovi domskog kolektiva kojima je dom radno mjesto nakon završetka radnog dana napuštaju ustanovu i mogu slobodno posjećivati trgovine, šetati gradom, koristiti javni prijevoz, tržnice i tome slično, dakle, izlagati se upravo onim situacijama koje je ravnatelj te institucije naveo kao

razloge za zabranu izlaska korisnicima domova (v. Goreta 2020). To, dakako, ne znači da bi djelatnici doma trebali dijeliti sudbinu štićenika, ali svakako ukazuje na to da se štićenici mogu zaraziti i od zaposlenika koji svakodnevno dolaze i odlaze iz doma, bez četrnaestodnevne samoizolacije kakva je, u slučaju izlaska i povratka u dom, propisana za štićenike (v. HZJZ 2020). Slijedom toga, riječima pravobraniteljice za osobe s invaliditetom, teret sprečavanja prijenosa virusa nametnut je isključivo korisnicima domskog smještaja, čime se „prejudicira da osobe u domovima nisu sposobne pridržavati se mjera socijalnog distanciranja i drugih mjera zaštite i time odgovorno skrbiti o vlastitom zdravlju i zdravlju drugih“ (Slonjšak, prema: Kovačević Barišić 2020). O težini toga „tereta“ ne može se, dakako, govoriti univerzalno, što potvrđuju i medijski prilozi iz kojih je razvidno da je većina korisnika domova nezadovoljna zbog izolacije od vanjskoga svijeta, no mnogi od njih tu situaciju prihvaćaju s razumijevanjem, kao ono na što neminovno moraju pristati zbog zdravlja (v. Patković et al. 2020; Kovačević Barišić 2020; Švarc 2020).⁹ S druge pak strane, brojni su se korisnici domova iznimno teško nosili s novonastalom situacijom te izrazito emotivno progovarali o problemima koje su mjere zaštite donijele u njihov svakodnevni život iz čega se daje naslutiti kako je novonastala situacija kod mnogih osnažila osjećaj usamljenosti, potaknula depresivnost, ali i utjecala na fizičko zdravlje te se stoga može reći i kako je ubrzala proces njihova starenja.

Razvidno je to iz priloga koji donose kazivanja korisnika domova u kojima se osjećaj izoliranosti i osamljenosti izražava posredstvom sučeljavanja značajki nekadašnjeg i aktualnog života. Primjerice, korisnica jednog zagrebačkog doma za stare i nemoćne to je izrazila sljedećim riječima:

„Mali bus iz doma grupu nas odvezao bi do tramvaja, skoro svaki dan popila bih kavu na Trgu ili u Tkalčićevoj i vratila se potom u dom na ručak. To mi je izvrsno odgovaralo, imam vanjski život, a ne moram kuhati. No sad su nas zatvorili, kao zatvorenici smo!“ (Kovačević Barišić 2020).

Njezino nezadovoljstvo situacijom u kojoj se našla a koje ovdje izražava usporedbom ne tako davnog načina života – koji je uključivao svakodnevno slobodno kretanje po gradu, druženje s njoj dragim ljudima i slično – ojačano je i time što su se mjere preveniranja zaraze negativno odrazile i na onaj dio njezinog društvenog života koji se odvija u domu:

„Preporučuje se i da se ne okupljamo pokraj automata za kavu, već odmah u sobu. Kao u zatvoru. Pa kakav je to život?!“ (Kovačević Barišić 2020).

Simbolika ispijanja kave javlja se, kao težnja, i u kazivanjima drugih korisnika i nesumnjivo je vezana uz percepciju normalnog (društvenog) života kojemu je sloboda temeljna značajka. Iz osvrta na kazivanje stanara jednog doma na području Slavonije tako saznajemo kako su njegovi svakodnevni izlasci u obližnji

⁹ Vidi npr. i „Život u doba pandemije: Dom za starije i nemoćne osobe ‘Sveta Ana’“.

park postali „kao fatamorgana izgubljenome u pustinji, samo što je u njegovu slučaju to divno mjesto bilo tu, stvarno, ispred njega, ali ipak nedostupno“. U tjeskobnoj, neizvjesnoj situaciji izazvanoj pandemijom i mjerama zaštite u domu odnosno ukidanju posjeta i izlazaka, preostalo mu je tek, kako se naglašava u prilogu, „gledati s prozora i sanjariti o tome kako bi sad šetao na svježem zraku, slušao cvrkut ptica, čutio neki poseban mir, gledao buđenje prirode sa svoje omiljene klupice“, te maštati o tome kako će i on jednom „sjesti i popiti kavu na đakovačkom korzu, mahnuti svojim bivšim učenicima, razmijeniti s njima pokoju riječ“ (Patković et al. 2020).

Teškoća suočavanja s prostornom blizinom ljudi i sadržaja koji su korisnicima domova do nedavno bili dio svakodnevnog iskustva a odjednom su postali nedostupni, te izražavanje težnje za slobodom javljaju se i u drugim kazivanjima, primjerice:

„Nije bilo šanse izići, ni do trafike koja je jako blizu, preko praga doma nigdje. Mene je to ubijalo do kraja. Bilo je pitanje života ili smrti prosto da vam kažem. Nisam mogla podnijeti tu torturu koja je trajala već šest mjeseci, što se mene tiče već sedam [...] Neki govore može se izdržati, može da, 15 ili 30 dana, dva mjeseca uvrh glave, ali sve dalje od toga nije normalno. Biti zatvoren u četiri zida i kroz prozor gledati more, druge ljude, to je jedna nenormalna situacija [...] Ja sam dobila fobiju od zaključavanja“ (Mihaljević 2020a).

Da pojedini korisnici nisu mogli podnijeti izoliranost od vanjskoga svijeta čak ni u situaciji kada im je bilo omogućeno kretanje u krugu doma te su kršili „propis“ o isključivom kretanju u za to predviđenom prostoru, zbog čega su uvedena još stroža ograničenja za sve korisnike tih domova, svjedoči sljedeći iskaz:

„Mogli smo pola sata šetati oko doma, ali neki su izlazili do Mihaljevca, do kioska, pa su nam skratili taj izlazak na 20 minuta. Zapišu svakog tko izađe i gledaju na kameru, ako te ne vide, trče i traže te. Teško je živjeti tako. Čuvaju nas, da, i hvala im na tome, ali...“ (Kovačević Barišić 2020).

Iz njezinih riječi očituje se težina nošenja s osjećajem neslobode, to jest stalne kontrole (zapisivanje onih koji izlaze, praćenje kamerom, „privođenje“ prijestupnika i sl.) i nadzora drugih ljudi nad njihovim životima.

Sličan događaj odnosno snažan osjećaj ukidanja slobode usjekao se i u sjećanje korisnice jednog zagrebačkog doma. Prisjećajući se u jesen 2020. godine – kada su brojke zaraženih, nakon djelomičnog pada u ljetnim mjesecima, ponovno počele rasti – događanja koja su obilježila proljeće, strahovala je oko toga hoće li se ponoviti situacija s ograničenjem kretanja kakva je bila aktualna u to doba. Nakon što su korisnicima tada bili zabranjeni izlasci, kako navodi gospođa, neki od njih „to nisu mogli prihvatiti, pa su čak preskakali ogradu da dođu do svojih“. Zbog toga im je prostor kretanja bio dodatno sužen i radijus kretanja označen – žicom. „Razapeta žica je dijelila nas od svega što je vani. Sloboda je bila potpuno ograničena. To je nešto što vas guši“, istaknula je ta korisnica doma dodavši kako je spremna nositi se sa strogim mjerama u domu, no bez žice: „Sve je u redu samo da nam ne ograde

radijus kretanja žicom kao što je bilo u ožujku. To jednostavno ne bih mogla ponovno podnijeti“ (Patković et al. 2020). Iskustvo života u kojemu je čovjekov radijus kretanja određen žicom nedvojbeno potkopava osjećaj ljudskog dostojanstva. Potvrđuje to donekle i izjava korisnice jednog splitskog doma kojom predmnijeva način udovoljavanja zahtjevima štićenika za izlaskom u onim domovima u kojima je izlazak iz doma do ljeta 2020. godine bio potpuno onemogućen:

„Ja već znam, Stožer¹⁰ će zamuljati da se bakice vode u šetnjicu uz ulicu na 15 minuta, kažu da će dopustiti izlaske samo ako dom ima park. U našem dvorištu, to je kaskadna zgrada, a takvo je i dvorište. Dio terase je ravan, ali su onda stepenice, skučeno je, nije to za mene. Još željezna vrata s jedne i s druge strane. Gore je nego u zatvoru. Radije bih bila u pravom zatvoru, tamo imate vrijeme za šetnju, imate i zatvore otvorenog tipa gdje ljudi vikendom idu kući“ (Mihaljević 2020b).

Pomalo ironičan prizvuk (stožer će zamuljati; bakice; šetnjicu) ove izjave, u čijem se završnom dijelu zatvor, pomalo oksimoronski, javlja kao mjesto koje je u odnosu na dom prihvatljivije za život stoga što poštuje pravo čovjeka na kretanje i susret s obitelji („imate vrijeme za šetnju“, „ljudi vikendom idu kući“), moguće je razumjeti kao kritiku općeg odnosa prema korisnicima domova za starije i nemoćne u doba pandemije, gdje je briga o mjerama nadvladala brigu o čovjeku. Slično se viđenje razaznaje i iz izjave još jedne korisnice doma čiji su štićenici u trenutku pisanja priloga u domu bili „zatočeni“ punih stotinu i dvadeset dana:

„Živimo kao da ne postojimo. Kao da nas nema. A živi zaključani. Nitko nam se ne obraća niti koga susrećemo. Ja više ne znam kako dalje. Poludit, puknuti i to je to...“ (Goreta 2020).

Iz izjave se može primijetiti da gospođa bivanje/postojanje odnosno život sâm poistovjećuje sa slobodom (ne-zaključanošću) koja podrazumijeva i susretanje drugih ljudi i komunikaciju s njima. Taj osjećaj u nastavku ona apostrofira riječima:

„Pa kud ovo vodi, umrit ćemo od ljuta jada, a ne od korone“ (Goreta 2020).

U „ljutome jadu“ iz prethodne izjave akumuliran je čitav njezin aktualni život: zaključanost, nemogućnost susretanja obitelji i prijatelja, nemogućnost izlaska iz doma, njezina „nevidljivost“ („kao da nas nema“, „nitko nam se ne obraća“), nemogućnost obavljanja svih onih stvari koje su njezinom životu davale dnevni ritam i činile ga smislenim itd. Taj se „ljuti jad“ svakodnevno hrani njezinim iznimno skučenim prostorom suočavanja s vanjskim svijetom, kojemu silno teži, jer „tek kad pogleda preko prozora uhvati je očaj. Ulicom se šetaju ljudi, odlaze u kupovinu, na kupanje. I promet je sasvim uobičajen“ (Goreta 2020). Na to se, kako to navodi autorica priloga, svodi susret ove gospođe s vanjskim svijetom: na pogled kroz prozor kao podsjetnik na život kakav bi i njezin trebao biti. Umjesto šetnje, kupovine i

¹⁰ Riječ je o Stožeru civilne zaštite, kojega je 20. 02. 2020. osnovala Vlada Republike Hrvatske kao središnje tijelo za koordinaciju svih službi koje djeluju na sprečavanju širenja zaraze koronavirusom.

odlaska na kupanje mora se zadovoljiti činjenicom da iz vanjskog svijeta ipak uspijeva pribaviti najosnovnije potrepštine:

„Konopcem do svog kata u stambenom dijelu doma podiže vrećicu sa spizom i lijekovima, a njime u suprotnom smjeru šalje račune, bankovne kartice i pinove kojima je do jučer samostalno baratala“ (Goreta 2020).

I dok spomenuta gospođa, unatoč svemu, može biti zadovoljna jer ipak ima osobu iz vanjskog svijeta koja je može snabdjeti onim što joj je potrebno, neki korisnici domova nisu u takvoj situaciji što bitno utječe na kvalitetu njihova života. Vidljivo je to, primjerice, iz zamolbe koju je stanar jednog doma uputio novinaru, brinući o tome da će se uskoro naći u situaciji da neće moći koristiti mobitel, koji je u situaciji izoliranosti od vanjskoga svijeta nesumnjivo iznimno bitan:

„Mogu li vas nešto zamoliti? Nazovite ove naše teleoperatore i recite im da nisam platio račune šest mjeseci jer ne mogu van iz doma. Sad me strah da će mi iskopčati mobitel i internet“ (Patković et al. 2020).

Slično se može prepoznati i iz strahovanja jedne gospođe da će joj, uz sve tegobe s kojima se nosi uslijed strogih mjera zaštite u domu biti onemogućeno i ono malo zabave koju dobiva prateći televizijski program:

„Je l' znaju da 27. listopada prestaje digitalna televizija, HD dolazi, a u domu nitko nema televizor mlađi od tri godine i svi će ostati bez televizijskog programa?! Trebali bismo otići u grad kupiti si taj dodatak za TV, Evo ili neki drugi, ali ne smijemo!“ (Kovačević Barišić 2020).

Osim što su ograničenja do kojih su dovele mjere preveniranja zaraze u domovima za stare i nemoćne snažno utjecala na psihičko zdravlje korisnika tih institucija – što je vidljivo iz prethodno navedenih kazivanja – zabrana izlaska iz doma, odnosno vrlo ograničena mogućnost kretanja, pogubno je djelovala i na njihovo fizičko zdravlje, čemu svjedoče sljedeće izjave:

„Ne znam više hodati. Mišići su mi atrofirali. Nemam osjećaj Zagreba, strane svijeta“ (Patković et al. 2020).

„Ovo ljeto mi je propalo, imunitet je otišao, naravno fizička snaga još više. Sad će proći još mjeseci da se oporavim do nekog stanja kakva sam bila prije [...] Ja sam pokušala dok je bila ona vrućina u sedmom i osmom mjesecu dobiti dozvolu da me puste na kupanje barem zbog terapije da mogu otići na more malo, međutim to nikako nisu htjeli pa sam odlučila otići“ (Mihaljević 2020a).

Zdravstveni su problemi, uz sveprisutni osjećaj izoliranosti, neke korisnike domova potaknuli da privremeno, dok se ne smiri situacija s pandemijom i domski propisi ublaže, napuste dom i smjeste se kod rodbine i skrbnika ili unajme apartman, kao što je to bio slučaj kod korisnice iz netom navedene izjave. Svi oni su bili obavezni nastaviti plaćati troškove smještaja u domu, premda tamo nisu stanovali, kako bi ih njihovo mjesto dočekalo kad se odluče vratiti:

„Mi smo preselili iz doma prije 15-ak dana. Iznajmili smo jedan apartman u Splitu i izložili se duplim troškovima, i dalje plaćamo dom da ne izgubimo mjesto [...] samo zato da bi bili u jednakopravnom položaju kao i drugi građani ove zemlje“ (Mihaljević 2020a).

Slijedom toga, razvidno je da se mjere zaštite od zaraze koronavirusom na neke korisnike domova nisu odrazile isključivo u sferi psihičkog i fizičkog zdravlja već i na financijsku stranu njihovih života, koja je i inače iznimno skromna.¹¹

Drugosti (umjesto zaključka)

Iskustva korisnika domova za starije i nemoćne koja su iznesena na prethodnim stranicama jasno upućuju na to da ta grupa ljudi zaista jest ona najviše pogođena aktualnom pandemijom. Ta se pogođenost kod njih manifestirala gotovo potpunom fizičkom i socijalnom izoliranošću od ostatka svijeta što donekle potvrđuje tezu da danas svjedočimo postojanju dviju kontradiktornih realnosti koje su simultano točne: jedne u kojoj se potvrđuje da prihvaćeni načini preveniranja zaraze – među kojima središnje mjesto zauzima izbjegavanje odnosno minimaliziranje kontakta među ljudima – predstavljaju djelotvoran način otpora širenju epidemije, te druge u kojoj je bjelodano da primjena tih metoda istodobno izaziva patnju te erodira fizičko i mentalno zdravlje ljudi, naročito onih starijih (Aronson 2020). Kada je riječ o ljudima smještenima u domove za starije i nemoćne, takve su posljedice primjene mehanizama zaštite još izraženije. Drugačije govoreći, život pod novouvedenim, pandemijskim mjerama učinio je korisnike tih institucija Drugima ne samo u odnosu na veći dio ostalih građana – kao što je to, vezano za stare ljude, apostrofirano u prvome dijelu članka – nego i u odnosu na značajan dio pripadnika upravo te kategorije: starih ljudi. Naime, dok su za stare ljude koji žive u obiteljima odnosno privatnim kućanstvima mjere zaštite predstavljale preporuku a ne obvezu te su, kao i ostali građani – među kojima su, važno je podsjetiti, i zaposlenici domova za starije i nemoćne – imali slobodu samostalno procjenjivati štete i koristi od određenih aktivnosti u koje se upuštaju, korisnici domova tu slobodu nisu imali. Podvojenost položaja starih ljudi smještenih u domovima i onih koji ne stanuju u takvim institucijama, koju je iznjedrila pandemija, osvijestili su i neki od korisnika tih institucija te su zbog toga, razumljivo, iskazivali negodovanje:

„Vani ima mnogo više starijih ljudi nego u domovima i nisu zatvoreni. Moja gimnazijska prijateljica živi vani, normalno ode u Lidl, na plac, kupi kaj joj treba. Nema zabrane“ (Kovačević Barišić 2020).

„Građani RH, stariji od 65 godina, žive slobodno kao i drugi u svojim stanovima. U zgradama koriste isti ulaz (dizalo) i hodnik pri dolasku do svog stana. Pada li ikome na pamet da sve starije od 65 godina ZAKLJUČA u stanove, kako ne bi izlazili izvan zgrade pa donijeli virus ostalim stanarima? Naravno, ne, jer to bi bilo suludo“ (Mihaljević 2020b).

¹¹ Prosječna mirovina u Hrvatskoj ostvarena prema Zakonu o mirovinskom osiguranju iznosila je u 2019. godini 2 507,03 kuna („Hrvatska u brojkama“ 2020, 35).

U prethodnoj je izjavi do krajnjih granica ogoljen proces različitog poimanja starih ljudi u doba pandemije u Hrvatskoj. Pojednostavljeno govoreći, dok se od starih ljudi općenito očekivalo da budu odgovorni i brinu o vlastitom zdravlju i zdravlju drugih ljudi, stroge mjere uvedene u domove za starije i nemoćne sugeriraju da postoji sumnja u sposobnost korisnika tih institucija da se ponašaju na odgovoran način i pridržavaju propisanih mjera zaštite koji vrijede za ostatak populacije.

Baš kao što se u kritici ageističnog diskursa, kojim je tijekom pandemije koronavirusa zaognut sustav brige o ranjivim skupinama, isticao problem kriterija životne dobi za ugroženost i ranjivost, odnosno neuzimanje drugih parametara u određivanju ugroženosti (npr. medicinskih kriterija; v. Previtali, Allen & Varlamova 2020; Meisner 2021) tako se i u kontekstu primjene mjera zaštite u domovima za starije korisnike tih institucija poimalo kao homogenu grupu ugroženih ljudi koji ne mogu samostalno brinuti o vlastitoj sigurnosti u doba epidemije. Slijedom navedenog, teško je oteti se zaključku da su korisnici domova za stare i nemoćne doživjeli dvostruku diskriminaciju, s jedne strane kao (uglavnom) pripadnici grupe ljudi starijih od 65, a s druge kao oni čije je zdravstveno stanje takvo da sugerira da nisu u stanju pridržavati se mjera zaštite na način na koji to čine ostali građani, pa tako i oni stari, u odnosu na koje su štićenici domova „slabiji“, „rizičniji“ i „ugroženiji“ (Søraa et al. 2020). Da su neki od korisnika domova svjesni te homogenizacije i još jedne razine diskriminacije, kao i potrebe uvođenja dodatnih kriterija odnosno individualiziranog pristupa korisnicima u kontekstu određivanja „ugroženosti“, ali i sposobnosti pridržavanja mjera, svjedoče sljedeće izjave:

„Nisu htjeli uzeti u obzir da smo mi ponajprije zbog invalidnosti došli u dom, zbog fizičke invalidnosti, a ne zbog demencije ili staračke nemoći“ (Mihaljević 2020a).

„Suvisla sam i sposobna pridržavati se mjera i ponašati odgovorno prema sebi i drugima, nikad kažnjavana. Manja je mogućnost da se zarazim, jer su i moje fizičke aktivnosti i kontakti manji“ (Mihaljević 2020b).

Isticanje svijesti o opasnosti od zaraze kao i spremnosti na odgovorno ponašanje, što se javlja kao neki podtekst u prethodnoj izjavi, potaknuli su gospođu iz spomenute izjave da apelira na nadležne da joj dozvole da samostalno brine za svoj život, čime je nesumnjivo iznijela i mišljenje mnogih drugih korisnika domova za starije koji vape za povratkom dostojanstva i autonomije vlastitih života:

„I danas, nakon svih napora u životu, nakon rada i ‘uživanja’ minimalne invalidske mirovine meni oduzimate i ono malo što mogu, ugrozivši mi zdravlje i život [...] Oduzimaju mi se zadnji dani (ili godine) života, zašto? Po stotinu puta se pitam zašto na ovakav način? Mogu potpisati izjavu kojom prihvaćam odgovornost za svoje ponašanje [...]

„Želim nastaviti ‘plesati’ život s virusom, jer ovo sada nije život već ugrožavanje istog. Ne možete me držati pod ključem do pronalaska

cjepiva, pod izlikom čuvanja života i zdravlja. To bi značilo da ste mi izrekli smrtnu presudu [...]

„Molim samo da se moj život meni pusti u ruke, ako ja smatram da ovaj zatvor nije život vrijedan čovjeka – zašto mi ne daju taj komadić odgovornosti?“ (Mihaljević 2020b).

Posljednje izjave ciljaju u središte problema koji su iznjedrile stroge mjere zaštite od zaraze koronavirusom u domovima za starije i nemoćne u Hrvatskoj. Unatoč, kako je već ranije navedeno, nesumnjivo najboljim namjerama da se učini što je moguće više kako bi se zaštitili životi štićenika domova – koji su, kako statistika svjedoči, zbog dobi, često pridruženih bolesti i života u kolektivu, uistinu bili česte žrtve pandemije (WHO 2020d) – evidentno je da stroge mjere prevencije zaraze zrcale ageistično poimanje korisnika tih institucija u kojemu su oni svedeni na pasivne primatelje pomoći, to jest na tijela kojima treba pomoći kako bi se održala na životu (Fernandes 2020). Ta tijela, međutim, imaju različita imena i prezimena, različite životne povijesti i iskustva (koja bi, možebitno, bila korisna i u osmišljavanju kvalitetnih ali čovjeku naklonjenijih mjera zaštite), različite medicinske kartone, različite izvore sreće i tuge itd. Slijedom toga, pristup zaštiti od zaraze koji se provodi kroz čovjekovo otuđenje (Cohen 2020) i koji sobom nosi depersonalizaciju, odnosno tretiranje štićenika domova za starije i nemoćne kao homogene, stare, bolesne i životno ugrožene skupine ljudi, dovodi ne samo do narušavanja njihova psihičkog i fizičkog zdravlja već i njihovih temeljnih ljudskih prava, kao što su dostojanstvo, sloboda i jednakost.

Literatura

- Ayalon, Liat & Clemens Tesch-Römer. 2018a. “Introduction to the Section: Ageism – Concept and Origins”. In *Contemporary Perspectives on Ageism*, eds. Liat Ayalon & Clemens Tesch-Römer, 1–10. Cham: Springer.
- Ayalon, Liat & Clemens Tesch-Römer, eds. 2018b. *Contemporary Perspectives on Ageism*. Cham: Springer.
- Buffel, Tine, Patty Doran, Camilla Lewis, Chris Phillipson & Sophie Yarker. 2020. “Covid-19: Bringing the social back in”. *Somatosphere*. <http://somatosphere.net/2020/covid-19-bringing-the-social-back-in.html/> (pristupljeno 01. 03. 2021).
- Butler, Robert N. 1980. “Ageism: A Foreword”. *Journal of Social Issues* 36 (2): 8–11.
- Caduff, Carlo. 2020. “What Went Wrong: Corona and the World after the Full Stop”. *Medical Anthropology Quarterly* 34 (4): 467–487. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/maq.12599> (pristupljeno 09. 03. 2021). DOI: 10.1111/maq.12599.
- Cary, Lindsey A., Alison L. Chasteen & Jessica Remedios. 2017. “The Ambivalent Ageism Scale: Developing and Validating a Scale to Measure Benevolent and Hostile Ageism”. *Gerontologist* 57 (2): e27–e36.

- <https://academic.oup.com/gerontologist/article/57/2/e27/2632136>
(pristupljeno 12. 03. 2021). DOI:10.1093/geront/gnw118.
- Cesari, Matteo & Marco Proietti. 2020. “COVID-19 in Italy: Ageism and Decision Making in a Pandemic”. *Journal of the American Medical Directors Association* 21 (5): 576–577.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7118618/> (pristupljeno 12. 04. 2021). DOI: 10.1016/j.jamda.2020.03.025.
- Cohen, Lawrence. 2020. “The Culling: Pandemic, Gerocide, Generational Affect”. *Medical Anthropology Quarterly* 34 (4): 542–560.
<https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/maq.12627>
(pristupljeno 08. 04. 2021). DOI: 10.1111/maq.12627
- Fernandes, Adalberto. 2020. “Older peoples' sacrifice during COVID-19 pandemic”. *Working with older people* 24 (4): 265–268. DOI: 10.1108/WWOP-07-2020-0035.
- Kivi, Marie, Isabelle Hansson & Pär Bjälkebring. 2020. “Up and About: Older Adults' Well-being During the COVID-19 Pandemic in a Swedish Longitudinal Study”. *The Journals of Gerontology: Series B* 76 (2): e4–e9.
<https://academic.oup.com/psychsocgerontology/article/76/2/e4/5864890>
(pristupljeno 06. 05. 2021). DOI:10.1093/geronb/gbaa084.
- Knežević, Bojana & Branko Kolarić. 2016. „Ageizam i preventivne aktivnosti u Europi“. *Liječnički vjesnik: glasilo Hrvatskog liječničkog zbora* 138 (Suplement 2): 90–91.
- Lamb, Sarah, Ji Chen, Claire Ogden, Tirtza Schramm & Lin Xinbei. 2020. “On Vulnerability, Resilience, and Age: Older Americans Reflect on the Pandemic”. *Somatosphere*. <http://somatosphere.net/2020/vulnerability-resilience-age.html/> (pristupljeno 05. 02. 2021).
- Meisner, Brad A. 2021. “Are You OK, Boomer? Intensification of Ageism and Intergenerational Tensions on Social Media Amid COVID-19”. *Leisure Sciences* 43 (1–2): 56–61. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01490400.2020.1773983?needAccess=true> (pristupljeno 07. 02. 2021). DOI: 10.1080/01490400.2020.1773983
- Meng, Hui, Yang Xu, Jiali Dai, Yang Zhang, Baogeng Liu & Haibo Yang. 2020. “Analyze the psychological impact of COVID-19 among the elderly population in China and make corresponding suggestions”. *Psychiatry Research* 289: 112983. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7151427/> (pristupljeno 09. 02. 2021). DOI: 10.1016/j.psychres.2020.112983.
- Morrow-Howell, Nancy, Natalie Galucia & Emma Swinford. 2020. “Recovering from the COVID-19 Pandemic: A Focus on Older Adults”. *Journal of Aging & Social Policy* 32 (4–5): 526–535.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08959420.2020.1759758>
(pristupljeno 11. 02. 2021). DOI: 10.1080/08959420.2020.1759758.

- Nelson, T. D. 2007. "Ageism and Discrimination". In *Encyclopedia of Gerontology*, ed. James E. Birren, 57–64. Amsterdam, Boston: Academic Press.
- Previtali, Federica, Laura D. Allen & Maria Varlamova. 2020. "Not Only Virus Spread: The Diffusion of Ageism during the Outbreak of Covid-19". *Journal of Aging & Social Policy* 32 (4–5): 506–514.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08959420.2020.1772002>
(pristupljeno 11. 02. 2021). DOI: 10.1080/08959420.2020.1772002
- Perišin, Tena & Valentina Kufrin. 2009. „Ageizam u televizijskom mediju na primjeru središnjih informativnih emisija HRT-a, RTL-a i NOVE TV“. *Ljetopis socijalnog rada* 16 (1): 29–50.
- Søraa, Roger Andre, Federico Manzi, Mark W. Kharas, Antonella Marchetti, Davide Massaro, Giuseppe Riva & Artur J. Serrano. 2020. "Othering and Deprioritizing Older Adults' Lives: Ageist Discourses During the COVID-19 Pandemic". *Europe's Journal of Psychology* 16 (4): 532–541.
<https://doi.org/10.5964/ejop.v16i4.4127> (pristupljeno 23. 02. 2021).
- Vale, Michael, Jennifer Tehan Stanley, Michelle L. Houston, Anthony A. Villalba & Jennifer R. Turner. 2020. "Ageism and Behavior Change During a Health Pandemic: A Preregistered Study". *Frontiers in Psychology* 11: 587911.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.587911> (pristupljeno 23. 05. 2021).
- Visintin, Emilio Paolo. 2020. "Contact with older people, ageism, and containment behaviours during the COVID-19 pandemic". *Journal of Community & Applied Social Psychology* 31 (3): 315–325.
<https://doi.org/10.1002/casp.2504> (pristupljeno 23. 05. 2021).
- Zovko, Anita & Jelena Vukobratović. 2017. „Percepcija starenja i društveno-medijaska slika o starima“. *Andragoške studije* 1: 111–124.

Izvori

- Aronson, Louise. 2020. "Opinion: For Older People, Despair, as Well as Covid-19, Is Costing Lives". *The New York Times*, 8. lipanj.
<https://www.nytimes.com/2020/06/08/opinion/coronavirus-elderly-suicide.html> (pristupljeno 03. 02. 2021).
- Budimir, Milena. 2020. „Ravnatelj KBC-a pojasnio kakva je procedura u slučaju zaraženih korisnika splitskog Doma za starije i nemoćne“. *Slobodna Dalmacija*, 7. travanj.
<https://slobodnadalmacija.hr/split/deset-sticenika-splitskog-doma-za-starije-i-nemocne-pozitivno-na-koronavirus-ravnatelj-kbc-a-pojasnio-kakva-je-procedura-u-ovom-slucaju-1014781> (pristupljeno 08. 02. 2021).
- „Hrvatska u brojkama“. 2020. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/CroInFig/croinfig_2020.pdf (pristupljeno 29. 04. 2021).

- Filipović, Juraj. 2020a. „Tko skriva propust u Splitu? Djelatnica doma zvala je epidemiologe još prije 11 dana“. *Večernji list*, 8. travanj. <https://www.vecernji.hr/vijesti/medicinska-sestra-iz-splitskog-doma-zvala-je-epidemiologe-prije-11-dana-oglusili-su-se-1392880> (pristupljeno 08. 02. 2021).
- Filipović, Juraj. 2020b. „Vapaj Splicanke čiji se muž nalazi u domu: 'Testirajte sve štićenike, oni ne mogu izdržati koronu'“. *Večernji list*, 8. travanj. <https://www.vecernji.hr/vijesti/vapaj-splicanke-ciji-se-muz-nalazi-u-domu-testirajte-svih-oni-ne-mogu-izdrzati-koronu-1392853> (pristupljeno 02. 03. 2021).
- Frlan Gašparović, Irena. 2020. „Slučajevi iz pet zemalja pokazuju kakve tragične posljedice može imati širenje zaraze u staračkim domovima“. *Telegram*, 9. travanj. <https://www.telegram.hr/zivot/slucajevi-iz-pet-zemalja-pokazuju-kakve-tragicne-posljedice-moze-imati-sirenje-zaraze-u-starackim-domovima/> (pristupljeno 16. 03. 2021).
- Goreta, Mirela. 2020. „‘Dosta nam je!’ Potresna reportaža iz Doma u Vukovarskoj: ‘Znate li kako izgleda život ovdje!? Poludjet ćemo...’“. *Jutarnji list*, 23. travanj. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/potresna-reportaza-iz-doma-u-vukovarskoj-znate-li-kako-izgleda-zivot-ovdje-poludjet-emo-15009792> (pristupljeno 21. 01. 2021).
- HZJZ. 2020. „Upute za sprečavanje i suzbijanje epidemije COVID-19 u domovima za starije osobe i drugim ustanovama u sustavu socijalne skrbi“. https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2020/03/Protokol_za_domove_27_03_2020-1.pdf (pristupljeno 09. 02. 2021).
- Jureško, Goranka. 2020. „Svih 49 štićenika ima simptome’ Beroš na presici u Splitu najavio kazne za odgovorne: ‘Da, ako se ustanovi da je bilo propusta’“. *Jutarnji list*, 8. travanj. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/svih-49-sticenika-ima-simptome-beros-na-presici-u-splitu-najavio-kazne-za-odgovorne-da-ako-se-ustanovi-da-je-bilo-propusta-10183414> (pristupljeno 21. 02. 2021).
- Kovačević Barišić, Romana. 2020. „Pobuna u domovima za starije: ‘Na aparat po kavu i odmah u sobu. Pa zar je to život?’“. *Večernji list*, 20. srpanj. <https://www.vecernji.hr/vijesti/pobuna-u-domovima-za-starije-na-aparat-po-kavu-i-odmah-u-sobu-pa-zar-je-to-zivot-1418296> (pristupljeno 27. 01. 2021.).
- Luzar, Ivan. 2020. „Što se događa u Španjolskoj? Zaposlenici domova za umirovljenike bježe i starce ostavljaju same, neki su umrli“. *Telegram*, 24. ožujak. <https://www.telegram.hr/zivot/sto-se-dogada-u-spanjolskoj-zaposlenici-domova-za-umirovljenike-bjeze-i-starce-ostavljaju-same-neki-su-umrli/> (pristupljeno 18. 02. 2021).

- Mihaljević, Josip. 2020a. „Pretužno: Stariji zbog Stožera i mjera sele iz domova, ali i dalje plaćaju sobe da ne izgube mjesto“. <https://www.mirovina.hr/price/pretužno-korisnici-domova-zbog-mjera-napustaju-domove-ali-placaju-sobu-u-domu-da-ne-izgube-mjesto/> (pristupljeno 07. 02. 2021).
- Mihaljević, Josip. 2020b. „Ispovijest umirovljenice iz doma: Preklinjem vas, nemojte me više ni dana čuvati na ovakav način!“. <https://www.mirovina.hr/price/ispovijest-umirovljenice-iz-doma-preklinjem-vas-nemojte-me-vise-ni-dana-cuvati-na-ovakav-nacin/> (pristupljeno 07. 02. 2021).
- Patković, Nikola, Barbara Ban, Lada Novak Starčević, Višnja Gotal, Dijana Turić, Mario Pušić & Luka Benčić. 2020. „Potresne priče iz Domova za starije i nemoćne: ‘Naš prozor je naš svijet. Fale nam naši najbliži’“. *Jutarnji list*, 8. studeni. <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/potresne-price-iz-domova-za-starije-i-nemocne-nas-prozor-je-nas-svijet-fale-nam-nasi-najblizi-15004190> (pristupljeno 23. 01. 2021).
- “Strengthening Older People’s Rights: Towards a UN Convention”. <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/Coalition%20to%20Strengthen%20the%20Rights%20of%20Older%20People.pdf> (pristupljeno 07. 04. 2021).
- Švarc, Petra. 2020. „Domovi za starije u doba korone – disciplina, briga i optimizam za kvalitetniji život“. <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2020/11/domovi-za-starije-u-doba-korone-disciplina-briga-i-optimizam-za-kvalitetniji-zivot/> (pristupljeno 08. 02. 2021).
- Turčin, Kristina. 2020. „U tijeku evakuacija doma za starije i nemoćne u splitu. Beroš: ‘Koronavirus se pojavio na drugom katu, za sada imamo desetak pozitivnih štićenika’“. *Jutarnji list*, 7. travanj. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-tijeku-evakuacija-doma-za-starije-i-nemocne-u-splitu-beros-koronavirus-se-pojavio-na-drugom-katu-za-sada-imamo-desetak-pozitivnih-sticenika-10182949> (pristupljeno 08. 02. 2021).
- WHO. 2020a. “Older people are at highest risk from COVID-19, but all must act to prevent community spread”. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-older-people-are-at-highest-risk-from-covid-19%2c-but-all-must-act-to-prevent-community-spread> (pristupljeno 14. 03. 2021).
- WHO. 2020b. “Coronavirus disease (COVID-19): Risks and safety for older people”. <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-risks-and-safety-for-older-people> (pristupljeno 28. 04. 2021).

- WHO. 2020c. “Guidance on COVID-19 for the care of older people and people living in long-term care facilities, other nonacute care facilities and home care”. <https://iris.wpro.who.int/bitstream/handle/10665.1/14500/COVID-19-emergency-guidance-ageing-eng.pdf> (pristupljeno 21. 04. 2021).
- WHO. 2020d. “Statement – Invest in the overlooked and unsung: build sustainable people-centred long-term care in the wake of COVID-19”. <https://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/statements/2020/state-ment-invest-in-the-overlooked-and-unsung-build-sustainable-people-centred-long-term-care-in-the-wake-of-covid-19> (pristupljeno 08. 03. 2021).
- “WHO proglasio pandemiju zbog koronavirusa: 'Mi smo u ovome da zajedno'”. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/who-proglasio-pandemiju-zbog-koronavirusa-mi-smo-u-ovome-da-zajedno-843411> (pristupljeno 29. 03. 2021).
- „Život u doba pandemije: Dom za starije i nemoćne osobe ‘Sveta Ana’“. <https://www.youtube.com/watch?v=SMTm3Qtby5k>; <https://www.dw.com/hr/stara%C4%8Dki-domovi-ili-zatvori/av-55661751> (pristupljeno 08. 02. 2021).

Примљено / Received: 11. 05. 2021.

Прихваћено / Accepted: 15. 11. 2021.